

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

”enbart mänskliga ansträngningar är fåfänga” och att det är nödvändigt att ”människan överlåter initiativet på högre makter”. Tendensen är genomgående, även om dess yttringar är skiftande. Jag får känslan att Stenström förser Gyllenstens bild av livet med diskreta men tydliga religiösa förtecken.

Betraktad som romananalys, slutligen, innehåller *Gyllensten i hjärtats öken* en kraftfull och mångsidig genomlysning av *Grottan i öknen*. Idéanalysen och de stoff- och motivhistoriska utredningarna kompletteras med värdefulla påpekanden om romanens och roman-kapitlens uppbyggnad och med mängder av observationer om betydelsefulla enskildheter, ofta fördjupade med hjälp av Stenströms förtrogenhet med författarskapet i dess helhet. Särskilt beundransvärd finner jag Stenströms friläggning av tomtetematiken i romanen. Stenström klargör hur det mänskliga tänkandet och handlandet enligt Gyllensten alltid avslöjar sig som icke fullt adekvat i förhållande till verkligheten, men hur själva detta negativa utfall tecknar ett slags spår av det verkliga, ”ett tomrum eller hålrum, vilket genom själva sin negativitet vittnar om något förblivande som verkligen finns men som inte kan beskrivas, skapelsens oät-komliga urkälla” (Stenström, s. 20). Och Stenström demonstrerar att grottan i romanens titel har relevanta associationer inte bara till Antonius’ tillflykt utan också till Platons grotta i *Staten* ”där skuggbilder av verkligheten visar sig” (Gyllenstensk arbetsanteckning; Stenström, s. 218) och, inte minst, till det tomrum vars frigörande möjligheter romantexten explicit talar om, ”det obeskrivbara hålrummet, som sträcker sig bakom de skapade bilderna och skänker åt dem en främmande kraft att trotsa sin egen vanmakt, som när resonanslådan på en fiol ger kraften åt de klena lätena från strängarna” (*Grottan i öknen*, s. 184; jfr Stenström, s. 268 f.). I tomtetematiken, i romanens ”plaidoyer för den inre tomteten, den skapande och livgivande”, ser Stenström också dess ”innersta kärna” (Stenström, s. 302).

Romanens sista del, ”Eremitaget”, är besvärlig att komma till rätta med. En observant, reflekterande, omständig och svartsynt berättare företar där en ”rekonstruktion” (*Grottan i öknen*, s. 221) av Johannes Elfbergs i yttre mening obetydliga liv utifrån det numera förfallna kråkslott där Elfberg verkade; till sin hjälp har berättaren villans ende kvarvarande invånare, Eskil Bredfors-Flordh, en bisarr släkting till Elfbergs avlidna kompanjon. Stenström anför exempel på kvalificerade läsare som har sett detta parti av romanen som extremt dystert, ibland också som kuriöst och en aning frånstötan-de, i vissa fall som ett konstnärligt misslyckande. Stenström anser däremot, stödd bl.a. på indicier hämtade ur Gyllenstens arbetsanteckningar, ”att Gyllensten med en till den svenska nutiden förlagd parabel velat demonstrera, hur asketismen och eremitlivet öppnar vägen för

moral och mystik” (Stenström, s. 275). Enligt Stenström har Gyllensten funnit en godtagbar lösning på sitt idé-mässiga predikament – jfr formuleringen ”Och i samma stund vänds förtvivlan i förtröstan” i det tidigare, långa Stenströmcitatet – som han här gestaltar litterärt. Elfberg ska ses som en modern Antonius eller Athanasius, men som mer efterföljansvärd eftersom han har en ödmjukhet som dessa saknade.

Stenströms läsning saknar inte underbyggnad. Man kan dock ifrågasätta, om Gyllensten verkligen lyckats i sin föresats att ge miljön och personerna i ”Eremitaget” något respektingivande. (Den typen av frågor ställer nu Stenström egentligen aldrig, även om han i princip är införstådd med att författarens intentioner och verkets levande estetiska realitet inte nödvändigtvis behöver vara helt förenliga med varandra.) För mig personligen är det naturligt att – liksom alltså flera tidigare kommentatorer – reagera med olust och avståndstagande på torftheten och avskurenheten från livet hos Elfberg och Bredfors-Flordh.

Dessutom förstår Stenström själva Gyllenstens synsätt som något mer optimistiskt än jag gör. Visserligen hävdar Gyllensten i romanens baksidestext att det i ”Eremitaget” skildrade ”framstår [...] som något hedervärt, kanske heroiskt”. Det som attraherar Gyllensten är väl emellertid inte minst huvudpersonernas exemplariska ”samklang med sin infattning i tillvaron” (*Grottan i öknen*, s. 261) som också är en samklang med den ständigt fortskridande process av ”förfall, hopskrumpning och övergivenhet” (ibid., s. 251) som i ”Eremitaget” framstår som ett livets grundvillkor. Det finns, som jag ser det, en pessimism i Gyllenstens utgångspunkter i *Grottan i öknen* som är minst lika djup som bejakandet, och jag har därför svårt att riktigt hålla med Stenström när han framställer boken som om den representerade en trösterek lösning på en idémässig konflikt och när han talar om romanens ”uppbyggliga slut” (Stenström, s. 324).

I en helhetsbedömning av Stenströms bok vill jag emellertid verkligen inte trycka på de reservationer som jag har kommit med. *Gyllensten i hjärtats öken* är i mina ögon ett imponerande arbete – till brädden fyllt med intressanta idéer och iakttagelser, engagerat sökande efter hjärtpunkten i Gyllenstens betydande författarskap.

Anders Pettersson

Åttio år Edith Södergran. Verk och reception 1916–1995 – en bibliografi sammanställd av Carita Backman & Siv Storå. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors 1996.

Svenska litteratursällskapet i Finland beslöt vid jubileet 1992 att fira sin världsberömda poet Edith Södergran med vetenskapliga utgåvor av hennes verk. En kritisk

utgåva av hennes samlade dikter kom 1990, de samlade breven 1996. Ett tredje band ska kommentera de litterära texterna. Projektet kompletteras av en nyutkommen bibliografi sammanställd av Carita Backman och Siv Storå. När det fjärde bandet utkommer har Södergran-forskarna, numera med hemortsrätt över hela världen, fått de nödvändiga redskapen och kan glädja sig åt arbeten som hitintills utförts med hög kvalitet, omsorg och eftertanke.

Södergran-forskningen bildar numera en egen värld på samma sätt som Strindbergs-forskningen eller, för den delen, Joyce-forskningen. Lars Huldéns samordningsinsats har varit av avgörande betydelse för denna utveckling. Det finns en Södergran-värld, ett fält för införstådda, där man jämför olika tolkningsförslag för speciella textsträllen, diskuterar nyanserna i skaldinnans världsåskådning för olika månader under år 1919, meddelar varandra skvaller om grannarna och om trädgårdens detaljer i Raivola. Man kan följa framväxten av denna Södergran-värld i den nya bibliografien med dess 1796 nummer.

Huvudsakligen är den ett verk av entusiasten Carita Backman, överbibliotekarie vid Linköpings universitetsbibliotek, vilken sysslat med Södergran i mer än tjuugo år. Manuskriptet till bibliografien överlämnades i en tidigare version till Svenska litteratursällskapet i Helsingfors 1990. Här fattades emellertid av naturliga skäl åtskilligt av det finska materialet, som dock omhändertagits av Olli Asikainen. Slutversionen blev ett gemensamt arbete av Backman och bibliotekarien vid Åbo Akademi bibliotek Siv Storå.

Södergrans produktion är jämförelsevis liten. Diktutgåvan räknar 235 dikter i det mogna författarskapet. Därtill kommer det s k Vaxdukshäftet, som innehåller tonårs poesien med 238 dikter på olika språk. Inte heller brevsamlingen är särskilt omfattande, inalles 224 brev mellan 1907 och 1923, flertalet ganska korta. Så långt har detta författarskap varit jämförelsevis lätt att bibliografera. Besvärligare blir det genast när man kommer in på bibliografiens avdelning för översättningar. Vi finner att Södergrans dikter finns översatta, ofta i fullständiga utgåvor, till 22 språk, däribland arabiska och kinesiska, rumänska och slovakiska. För avdelningen "Representation i antologier" har man tvingats göra ett fylligt urval för att inte drunkna i materialet.

Men merparten av bibliografien förtecknar litteratur som handlar om Södergran. Här har man indelat materialet i handböcker och övrigt, vilket innebär att det övriga, dvs monografier, artiklar, recensioner, kommentarer och notiser odifferentierat fyller merparten av volymen. Man har ändå gjort en rad inskränkningar, exempelvis medtas inte otryckta licentiatavhandlingar, varav finns ett flertal av intresse i Norden. Begränsningar har också gjorts beträffande litteratur, där Södergran varit

mer bifigur än huvudfigur, sannolikt pga materialets överflöd. På så sätt fattas verk, där Södergran behandlas som en bland andra företrädare för modernistisk poesi eller kvinnliga lyriker.

En uppgift, som saknas men borde ha funnits med, är utgivningsort för tidskrifter och annan periodika. Man kan inte skilja på svenskt och finlandssvenskt, svårligen på danskt och norskt. Detta är särskilt besvärande för det äldre, ofta svåråtkomliga materialet. Just dessa gamla artiklar tryckta i perifera publikationer tillhör annars det som man mest gläder sig åt att nu kunna komma åt med hjälp av den nya bibliografien. Är *Bokstugan* 1930 svensk eller finländsk? *Unga tankar* från 1932? Är *Urd* 1928 dansk eller norsk? Nationaliteten är faktiskt avgörande för hur man kan få tag på artikeln ifråga när det gäller denna typ av saligen avsmnade publikationer, och utelämnandet av utgivningsort sänker användbarheten väsentligt.

På minuskontot finns också ett par fula tryckfel. Författaren Ragnar Strömberg har konsekvent begåvats med förnamnet Ragnar. Sven Söderman har blivit Södermna. Man undrar också varför inte bok- och tidskriftstitlar för tydlighets skull kursiverats, såsom brukligt är.

*

Bibliografiens första årtal är naturligtvis 1916. Detta år debuterade Södergran med häftet *Dikter*. 1918 finner vi den berömda fejden om *Septemberlyran* förtecknad. Nya generationer kommer att slippa det detektivarbete som vi fick offra på att finna inläggen i denna debatt, som avslöjar så mycket om förutsättningarna för modernismens introduktion i Skandinavien. Så här tidigt förekommer endast finska publikationer i förteckningen. Inte förrän 1924 uppmärksammas Södergran i annat nordiskt land. Då är det Danmark, som hinner före Sverige med ett par sidor i *Studentbladet* författade av Kjeld Elfelt. Samme man producerar ett flertal artiklar under året därpå, 1925, när utgivningen av den postuma *Landet som icke är* väcker uppmärksamhet. I Sverige lyckas stilenligt kvinnotidskriften *Tidevarvet* bli först om att uppmärksamma Södergran. Skribenten heter Märta Schulz-Cajander. Axel Åhlström recenserar *Landet som icke är* i *Arbetarbladet* den 4 december 1925. Sven Stolpe, Sten Selander, Harry Blomberg och Artur Lundkvist m fl uppmärksammar Södergran 1929, då dikturvalet *Min lyra* har publicerats i Finland. Därefter förekommer unga svenska litteratörer regelbundet i förteckningen. *Ord&Bild* uppmärksammar Södergran först 1936.

Under 30-talet publiceras inte mycket Södergran-material. Varje år omfattar kanske en fyra till fem bibliografiska nummer. Först mot slutet av 40-talet växer omfånget till ett tiotal per år. 1947 blir Södergran det

största namnet i Uppsala-forskarnas stilbildande analys-antologi *Lyrisk tidspegel*. 1949 är Södergran-forskningens stora premiärår med avhandlingar av både Olof Enckell och Gunnar Tideström. Nästa stora år är 1955 med hela fem sidor i bibliografien. Då har Hagar Olssons gett ut *Ediths brev*. Därefter håller sig omfånget på ca två sidor per år för att snarast sjunka ner mot en enda sida under 60- och 70-talen. Den politiska diktens period var inte Södergrans.

Från 1976 börjar omfånget försiktigt att växa igen. 1984 bryter en ny Södergran-våg in. Då utkommer betydande böcker som bl a Gisbert Jänicke's avhandling. George Schoolfield för in Södergran i världslitteraturen med sin amerikanska bok. Södergran-sällskapet bildas i Närpes. Året representeras med drygt åtta sidor i förteckningen. 1985 utges Södergran-monografier av Ernst Brunner och Tove Pilgaard.

Bibliografiens rekordår är naturligtvis jubileumsåret 1992, som lämnat efter sig fjorton sidor med förtecknade publikationer. Hur många trycksidor text kan det motsvara? Nya generationer har strömmat till Södergrans dikter. Flertalet skribenter kommer från de nordiska länderna, men här finns också betydande inslag av engelskspråkiga författare, samt även tysk-, holländsk- och franskspråkiga (t ex nr 1486, 1492, 1496). Det har förevarit en uppläsningafton i Hamburg den 29 maj (nr 11564). Jubileumsåret medförde en rad internationella konferenser runt Södergrans dikter, bl a i St Petersburg, Zürich, Groningen och vid Yale university, vilka avsat spår i förteckningen.

Bibliografien beskriver på så sätt hur intresset för Södergran har fluktuerat. Det romantiska femtiotalet tog Edith till sitt hjärta. Därefter var hon inaktuell under ganska många år, på samma sätt som femtiotalspoensien underkändes av sextioåttagenationen. När intresset för själen – nu i form av psykoanalys – återkom fram emot slutet av 70-talet återvände också hennes dikter till läsarna. Men den riktiga kanoniseringen av dessa texter har inte skett förrän under de senaste femton åren, frikostigt räknat. Kanske Södergrans dikter behövde bortåt sjuttio år för att tiden skulle komma ifatt dem.

Bibliografiens avslutande personregister berättar sina historier om Södergran-forskningen. Strävsammast var Hagar Olsson med 77 nummer, det lägsta nummer 19 (utgivare av *Landet som icke är*) och det högsta nummer 1781, ett av förteckningens sista, där hon är ämne för ett föredrag av Birgitta Svanberg vid Södergran-symposiet 1994 i Esbo. Men också Elmer Diktonius och Ernst Brunner har producerat ett imponerande antal belägg. Folkhögskolerektorn Trygve Erikson i Närpes, den amerikanska dramatikern Stina Katchadorian samt nobelpristagerskan och översättaren Nelly Sachs har alla bidragit med omfångsrika prestationer, som man nu kan uppmärksamma med hjälp av personregistret.

Södergran-forskarna har fått sitt oumbärliga hjälpmedel med denna bibliografi. Det är bara att tacka och kavla upp ärmarna för nya äventyr med de södergranska dikterna. Men därutöver berättar denna bok intressanta historier om vårt sekels kulturklimat, den kommer med personskvallor och ampra tillrättalägganden av florerande mytbildning. Bibliografier utgör faktiskt roande läsning också.

Eva Lilja

Nordisk kvinnolitteraturhistoria. Del 1: *I Guds namn 1000–1800*. Del 2: *Fadershuset 1800-talet*. Red. Elisabeth Møller Jensen m.fl. Höganäs 1993. Del 3: *Vida världen 1900–1960*. Red. Elisabeth Møller Jensen, Ebba Witt-Brattström m.fl. Höganäs 1996.

De två senaste decennierna har varit de litteraturhistoriska översiktsverkens tid i Sverige. En handfull nya handböcker har summerat den svenska litteraturens historia och svensk litteraturforskning, från Ingemar Algulins och Bernt Olssons *Litteraturens historia i Sverige* (1 uppl. 1987) till Göran Häggs *Den svenska litteraturhistorien* (1996).

I de allra flesta fall har fortfarande det manliga perspektivet varit utgångspunkten för läsningar och tolkningar. Den manlige författaren är den måttstock utifrån vilken de kvinnliga författarna mäts. Ibland når de upp till männens nivå, det händer också att de överträffar sina manliga kolleger. Men likväl mäts de mot en manlig norm.

För att förändra och utmana sådana förhållningssätt har *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* blivit till. I första delens förord anger huvudredaktören Elisabeth Møller Jensen riktningen för den nya kvinnolitteraturhistorien:

Med få undantag, vars funktion varit att bekräfta regeln att stora författare är lika med stora *manliga* författare, har de kvinnliga författarna antingen lyst med sin frånvaro i litteraturhistorien eller blivit feltolkade och undervärderade. Vi har därför nödsakats att presentera Nordens kvinnliga författare från medeltiden till idag som en uteslutande kvinnolitterär tradition. Vi läser dem på texternas och därmed på könets egna premisser. / Inte för att könet, som vi uppfattar det, är det väsentligaste draget i ett författarskap, utan för att den litteraturhistoriska traditionen har visat oss att könet genom historien har fungerat som ett ödesdigert kriterium i frågan om ett författarskaps värdighet att upptas i det kulturella medvetande som ett lands litteraturhistoria gör anspråk på att vara. [– – –] Det måste vara slut på litteraturhistorier som betraktar manliga författarskaps teman, idéer och estetik som norm för litteraturens utveckling.